

Україна і Німеччина

збірник наукових праць

- Колшанський 1961 – Колшанський В. Я. К вопросу о содержании языковой категории модальности // Вопросы языкознания. – 1961. – № 1. – С. 94-98.
- Локштанова 1982 – Локштанова Л. М. Система форм категории наклонения в датском языке // Вестник Московского университета: Филология. – 1982. – № 1. – С. 25-38.
- Маринчак 1987 – Маринчак В. А. О некоторых категориях семантики текста // Вісник Харківського університету. – 1987. – № 310. – С. 77-82.
- Шинкарук 1999 – Шинкарук В. Модальність як категорія модусу. – Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 5 / Укл.: Загнітко А. (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – 318 с.

Наталія Шарманова

В. ФОН ГУМБОЛЬДТ І О. ПОТЕБНЯ: ЕТНОСОФІЯ МОВИ Й КУЛЬТУРИ В АСПЕКТІ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Natalia Scharmanova. Wilhelm von Humboldt und O. Potebnja: Ethnosophie von Sprache und Kultur aus der Sicht der anthropologischen Linguistik. Im vorliegenden Artikel werden methodologische Prinzipien von Ethnolinguistik, Sprachkulturforschung und den von W. Humboldt und A. Potebnja begründeten Theorien des Sprachweltbildes untersucht. Die Dichotomie „das Ethnobewusstsein“ – „die Sprache“ wird unter dem Aspekt der anthropologischen Linguistik als „Geist des Volkes“, Volksenergetik interpretiert.

Серед сучасних наукових підходів до вивчення мовних досліджень варто виокремити етнолінгвокультурологічне спрямування, що відбивають безпосередній зв'язок лінгвальних явищ з культурними. Такі тенденції пояснюються тим, що на сьогодні більшість парадигм лінгвістичних знань має антропоцентричну основу. У лінгвістиці *антропоцентризм* використовується при вивченні мови як продукту людської діяльності, сфери збереження досвіду, знань і культури. За такого підходу мова інтерпретується в контексті духовного світу особистості. Антропоцентризм мови розкриває її сутність як засобу пізнання предметного світу і людської волі [Бацевич 2008: 26].

Фундаментальні засади антропоцентричного підходу, що становить підвалини етнолінгвософії, закладені працями В. фон Гумбольдта й розбудовані у науковій спадщині О. О. Потебні, який

переосмислив тезу свого попередника «*Межі мови моєї нації означають межі мого світогляду*» (В. Гумбольдт).

Метою нашої статті є визначення з позиції антропологічної лінгвістики кола методологічних засад етнолінгвістики й лінгвокультурології, теорії етносвідомості й мовної картини світу, започаткованих видатними європейськими мовознавцями – Вільгельмом фон Гумбольдтом і Олександром Потебнею.

У науковій літературі для робіт в аспекті когнітивної проблематики використовується дефініція «**антропологічна лінгвістика**», наприклад, замість терміна «етнолінгвістика» [Семенов 2006: 88-89]. В.І. Постовалова, наголошує на тому, що залучення «людського фактору в мову» дозволить відкрити новий ракурс залежно від мовної картини світу: «Уведення поняття картини світу в **антропологічну лінгвістику** (виділено нами – Н. Ш.) дозволяє розмежовувати два різновиди впливу людини на мову – феномени первинної... і вторинної антропологізації» [Цит. за Тхорик 2006: 52].

Антропологічний підхід до мови, за якого її вивчення має здійснюватися в тісному зв'язку зі свідомістю людини, культурою і духовним життям народу є провідною ідеєю лінгвофілософської концепції В. фон Гумбольдта. Досліджуючи природу і властивості мови в цілому, лінгвіст комплексно описує її багатовимірність: «*Мову необхідно розглядати не як мертвий продукт (Erzeugtes), але як творчий процес (Erzeugung)*»; «*Мова є не продукт діяльності (Ergon), а діяльність (Energeia)*» [Гумбольдт 1984: 69-70]. Мова закладена в самій природі людини й необхідна для розвитку її духовних сил, формування світогляду. Вона є той орган, який творить думку: «*Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken*» [Гумбольдт 1984: 75].

Мовознавець обстоює нерозривність понять тріади «*мова – нація – культура*», розглядаючи її складники як дихотомію – *мова і народ, мова і культура*. Визначальною є думка вченого: «*Мова є ніби зовнішній вияв духа народів: мова народу є його дух, і дух народу є його мова, і важко уявити собі що-небудь більш тотожне*» [Гумбольдт 1984: 68]. Мова – це душа в усій її сукупності. Вона розвивається за законами духа, і кожна конкретна мова пов'язана з

духом народу – носія цієї мови. Тому «дух» народу можна пізнати тільки через мову: *«Духовна сила є найбільш життєвою і самостійною першоосновою, а мова залежить від неї»* (Гумбольдт).

Націоцентрична спрямованість лінгвістичних поглядів В. фон Гумбольдта пояснюється потребою об'єднання германської нації (ця думка пізніше розвинута з проекцією на рідну мову й у лінгвософії О. Потебні). За твердженням німецького дослідника, мова є одночасно надбанням окремої нації та витвором індивідів за умови, що кожна людина покладається на розуміння всіх, а всі виправдовують її очікування. Народ – це спільність людей, що розмовляє однією мовою. Сутність мовної компетенції та етнічної соціалізації індивіда розкривається у словах: *«Засвоєння мови дітьми – це не ознайомлення зі словами, не просте закладання їх у пам'яті й не наслідувальне повторення їх, а зростання мовної здатності з роками і вправлінням... У дітей відбувається не механічне заучування мови, а розгортання мовної здатності»* [Гумбольдт 1984: 78-79]. У цьому аспекті наголошується на тому, що залежність мов від національного походження є досить прозорою, оскільки *«національне походження має велику владу над усіма виразами індивідуальності, а з останньою в свою чергу найбільш інтимно пов'язана й будь-яка мова»* [Гумбольдт 1984: 79].

Дослідник, розв'язуючи проблему *«індивід – народ – мова»* не лише подав суперечність між соціальним та індивідуальним у мові, а й на ґрунті розуміння однієї мови поєднав колективний та індивідуальний антропоцентризм, що було з часом розведене по різних лінгвістичних школах. В. фон Гумбольдт поставив одне з центральних питань загального мовознавства – щодо взаємовідношення особистості й суспільства у мовленнєвій діяльності, у творенні мови. Індивід не протиставляється народу, як це подається у філософських трактатах, починаючи від часів античності, – *людина чи народ?* Індивід і народ, на думку мовознавця, становлять єдине ціле, де провідна роль належить суспільству. Разом із тим кожна окрема людина впливає на мову, бо роль суспільства передбачає безперервну діяльність його члена. С. Г. Шулежкова висловлює думку, що у висвітленні цієї проблематики Гумбольдт

«робить помилковий висновок: *мова – не продукт людської діяльності, а еманация (від лат. emanation- поширення) духа, не справа народу, а дар долі*» [Шулежкова 2007: 68].

Однією з фундаментальних засад сучасних етнолінгвокультурологічних студій є таке положення: мова відіграє важливу роль у пізнанні навколишнього світу, у формуванні досить визначеної «картини світу» (*Weltbild*), що створюється під впливом тієї чи іншої мови як відображення певного способу уявлення позамовної реальності, тобто національної внутрішньої форми мови, світогляду її народу. Мова не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його, тому в кожній мові закладено своє світобачення. Мова є посередником між людиною і зовнішнім світом. За Гумбольдтом, кожна мова утворює тканину, зіткану з понять та уявлень певної частини людства: «*разом із рідною мовою ми сприймаємо ніби частинку нашої самості*» [Гумбольдт 1984: 80]. Мови по-різному членують світ: те, що в одній мові передається одним словом, в іншій розподіляється між двома словами, а ще в іншій – взагалі не має словесного вираження. Пізніше це положення Гумбольдта розвинули Е. Сепір та Б. Уорф, довівши, що процеси сприйняття і мислення обумовлені етноспецифічними особливостями структури мови [Бацевич 2008: 51]. Таким чином, Гумбольдт заклав методологічні засади етнолінгвософії, на які спиралися і від яких відштовхувалися у своїх наукових пошуках інші мовознавці.

Найяскравішим, на думку Звегинцева, інтерпретатором ідей видатного німецького лінгвіста й філософа у славістиці став Олександр Опанасович Потєбня [Звегинцев 1984: 357]. Відштовхуючись від гумбольдтівського вчення про мову, О. О. Потєбня заснував новий – психологічний – напрям у вітчизняній лінгвістиці, у межах якого вчений подає оригінальне розуміння сутності мови, слова, думки. Спираючись на твердження Гумбольдта про *творчий* характер мови («*Мова є щось постійне і водночас у кожний момент змінне. Мова – організм, який вічно себе породжує. Це жива діяльність людського духа, єдина енергія народу*»), український лінгвіст розглядає мову як «*енергейю*», діяльність: «*в мові, якщо розглядати достатньо тривалі її періоди, все рухливе і ніщо*

не досягає до кінця» (О. О. Потебня). У праці «Думка і мова» (1862) основна увага акцентується на діяльнісно-творчому характері мови. Тому вже хрестоматійним став афоризм О. О. Потебні: *«Мова – це засіб не виражати вже готову думку, а створювати її... вона не відображення готового світосприйняття, а діяльність, що його формує»*.

Твердження В. фон Гумбольдта про тотожність мови й «духу народу» набуло в концепції Потебні суттєвої трансформації. Погоджуючись із тим, що дух без мови неможливий, учений зазначав: *«Прийнявши ... дух у розумінні свідомої діяльності, що передбачає поняття, які утворюються тільки за посередництва слова, ми побачимо, що дух без мови неможливий, бо сам утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є першою за часом подією»* [Потебня 1993: 37].

Найпомітніше розходяться погляди О. О. Потебні та В. фон Гумбольдта на поняття внутрішньої форми. У німецького вченого це перш за все **форма** в мові – **зовнішня** (звукова, граматична тощо) і **внутрішня**. Внутрішня форма є основною в мові порівняно із зовнішньою та своєрідною, неповторною для кожної мови. Вона акумулює культурний досвід народу, фіксує особливості національного світобачення і втілюється в зовнішній формі мови.

По-іншому розглядає «внутрішню форму» О. О. Потебня. Ключовою в його лінгвофілософських поглядах є дефініція «внутрішня форма слова». При осмисленні слова й художнього твору найголовнішими, на думку мовознавця, є т. зв. три «стихії»: *«зміст (або ідея), що відповідає чуттєвому образу чи розвинутому із нього поняттю; внутрішня форма, образ, який вказує на це поняття, відповідає уявленню (що також має значення як символ, натяк на відому сукупність чуттєвих сприймань, або на поняття) і, нарешті, зовнішня форма, у якій об'єктивізується ... образ»* [Потебня 1993: 128].

У низці робіт Потебнею осмислюється етномовне бачення світу; мовна картина світу українців у загальнославистичному контексті. Питання щодо етносу й мови, взаємовідношення націй і мов, народу й індивіда, дво- і багатомовності, майбутньої долі на-

цій і мов, слов'янської міфології знайшли своє відображення у працях «Думка і мова» (1862), «Про долю та споріднених із нею ієтот» (1866), «Мова і народність» (1895), «Про націоналізм» (1905) тощо. Уже в першій своїй друкованій праці – магістерській дисертації «Про деякі символи у слов'янській народній поезії» (1860) – О. О. Потебня під впливом розвідок М.І. Костомарова й Ф.І. Бусласва виявляє інтерес не лише до образності народнопоетичної мови і символіки язичницької дописемної культури, а й порушує питання теорії мови, зокрема щодо зв'язку слова з думкою [Широкоград 1995: 53-59].

Видатний О. О. Потебня розв'язував найважливіші проблеми мовознавства комплексно, у тісному зв'язку з історією народу, його міфотворчістю, віруваннями, звичаями. Індивідуальність, яка творить, і народ-творець – це дві царини, де мовознавець вивчав форми словесної творчості. Лінгвофілософська концепція вченого як підґрунтя вітчизняної етнософії й етнопсихології актуальна для розуміння національної природи мовної особистості.

Отже, етнософія мови забезпечує єдність поглядів на неї та національний характер, мову і народну психологію. Антропоцентричний підхід, започаткований В. фон Гумбольдтом і розбудований О. О. Потебнею, дозволяє розглядати мову в її відношенні до культури, а також взаємодії мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників у функціонуванні мови. Антропоцентрична парадигма ґрунтується передусім на основі розуміння мовних явищ і репрезентації національних феноменів як відображення ментальних структур, а відтак, передбачають їх реалізацію в аспекті антропологічної лінгвістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бацевич 2008 – Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: [підручн.]. – К., 2008. – 240 с.
- Гумбольдт 1984 – В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / пер. под. ред. и с предисл. Г. В. Рамишвили. – М., 1984. – 400 с.
- Звегинцев 1984 – Звегинцев В. А. О научном наследии Вильгельма фон Гумбольдта // В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / пер. под. ред. и с предисл. Г. В. Рамишвили. – М., 1984. – С. 356-362.
- Потебня 1993 – Потебня А. А. Мысль и язык. – К., 1993. – 192 с.

- Семенов 2006 – Семенов О. М. Етнолінгводидактична культура педагога. Практикум: [навч. посіб.]. – К., Глухів, 2006. – 251 с.
- Тхорик В. И., Фанян Н. Ю. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: [учеб. пособие]. – 2-е изд. – М., 2006. – 260 с.
- Широкоград 1995 – Широкоград Є. Х. Питання про відношення думки до слова в магистерській дисертації О. О. Потебні „О некоторых символах в славянской народной поэзии» // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 53-59.
- Франчук 1975 – Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. – К., 1975. – 92 с.
- Шулежкова 2007 – Шулежкова С. Г. История лингвистических учений: [учеб. пособие для студ. филол. фак-тов]. – М., 2007. – 408 с.

Тетяна Шевчук

ТРАДИЦІЇ НІМЕЦЬКОГО ПІЕТИЗМУ В ЕСТЕТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ Г. СКОВОРОДИ

Tetjana Schevtschuk. Traditionen des deutschen Pietismus in ästhetischen Ansichten von H. Skovoroda. Im Artikel wird der Einfluss der deutschen poetischen Traditionen auf ästhetische Ansichten von H. Skovoroda untersucht. Es werden auch stilistische Besonderheiten der pietistischen Predigt und Wege ihrer Behauptung in der ukrainischen Philosophie beschrieben.

В останні десятиліття простежується стійка зацікавленість учених передкласичним періодом розвитку німецької філософської думки кінця XVII – першої чверті XVIII ст., найскравішим проявом якої стала філософія вольфіанства та релігійно-філософські засади німецької піетистської проповіді, що активно розглядаються в контексті українсько-німецьких та російсько-німецьких культурних зв'язків означеного періоду. Найновішими розвідками вітчизняних науковців з цього питання, що було вперше порушено у працях Д. Чижевського та Е. Вінтера, стали студії І. Мірчук «Християн Вольф та його школа на Україні» (1993), В. Нічик і З. Хижняк «Киево-Могилянська академія та українсько-німецькі культурні зв'язки» (2000), В. Нічик «Киево-Могилянська академія і німецька культура» (2001), О. Дзюби «Німецька книга в бібліотеках України. XVIII ст. (2004), І. Лімборського «Європейське та українське Просвітництво: Незавершений проект» (2006) та ін.

За радянської доби філософсько-історичні й лінгвістичні засади вольфіанства та німецького піетизму були розглянуті у канди-